

УДК 94(477.54) «1905/1907»: [343.812:323.269.3]

Р. І. КРАВЧЕНКО, здобувач кафедри історії України,
ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків

ЗАВОРУШЕННЯ У ХАРКІВСЬКИХ В'ЯЗНИЦЯХ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР.

Стаття присвячена вивченню маловідомих сторінок історії Слобожанщини: заворушенням арештантів у в'язницях Харківської губернії під час російської революції 1905–1907 рр. На тлі загострення соціально-політичної обстановки в державі, розглянуті конкретні обставини, причини та наслідки арештантських заворушень та спроб втеч.

Ключові слова: в'язниці, арештанти, заворушення, вбивства, втечі.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена недостатнім вивченням у радянській та пострадянській історіографії питань, пов'язаних з долею політичних опонентів самодержавства арештованих за участь у революційних подіях 1905–1907 рр. Зважаючи на значну кількість осіб, які опинилися в тюрмах після завершення революційних подій, безперечно частина з них намагалася звільнитися від ув'язнення та була готова продовжити протистояння з самодержавством в тюремних стінах. Крім того, серед ув'язнених була значна кількість кримінальних злочинців, що використовували загострення соціально-політичної обстановки у власних інтересах.

© Р. І. Кравченко, 2013

Одним із найскладніших моментів функціонування тюремних установ Російської імперії став період революції 1905-1907 рр. В цей час значно погіршились умови службової діяльності чинів пенітенціарних закладів. Загальна нігілістична обстановка в суспільстві, криза існуючого суспільного ладу, боротьба за зміну якого досить часто супроводжувались насильницькими діями, призводили до зростання рівня злочинності. При цьому значно збільшилась кількість як загально-кримінальних, так і політичних злочинів. Різко зросла кількість ув'язнених у тюрмах губернії. Значно погіршились умови служби чинів тюремної сторожі, які виконували свої обов'язки у дуже важких умовах переповнення в'язниць злочинцями, постійно готовими до протидії, та за умов зовнішніх загроз їх життю.

Незважаючи на значну кількість досліджень присвячених революційним подіям, взята до розгляду проблема не є достатньо вивченою. Серед узагальнюючих праць, в яких досліджуються імперські пенітенціарні установи в українських губерніях варто відзначити праці О. П. Неалова, В. В. Россіхіна, О. М. Григорьєва Д. В. Ягунова [1; 2; 3; 4]. Також, варто назвати працю Л. І. Мачуліна, безпосередньо присвячену тюремним установам Харкова [5].

Окремі аспекти, пов'язані з діяльністю пенітенціарних установ Харківщини у визначений період, представлені на сторінках періодичної преси: «Харьковских губерньских ведомостей» та «Тюремного вестника» [6; 7; 8; 9].

Важливий матеріал щодо умов утримання політичних опонентів самодержавства представлено у виданнях Товариства політичних в'язнів та засланих [10]. При цьому, дослідження антиурядових виступів у в'язницях м. Харків не стало об'єктом уваги науковців.

Метою нашої розвідки є детальний розгляд найбільш значних виступів арештантів: втечі в'язнів з Харківської губерньської в'язниці та заворушенням у Куп'янську, що відбувалися протягом літа-осені 1907 р., на фоні складних соціально-політичних процесів часів першої російської революції.

Виклад основного матеріалу. Розгортання антиурядових виступів протягом 1905-1907 рр. супроводжувалося активізацією терористичної діяльності спрямованої проти державних службовців в цілому та представників пенітенціарної галузі зокрема. Протягом зазначеного терміну під час виконання службових обов'язків постраждали 305 чинів тюремного відомства. Лише за 9 місяців 1907 р. було вбито 14 чинів тюремного відомства, серед яких 2 губерньських тюремних інспектори, 9 начальників в'язниць, 3 помічники начальника в'язниці. Були поранені 9 осіб вищого командного складу. З 23 випадків нападів лише 6 були здійснені арештантами на території в'язниць. Усі інші випадки трапились за їх межами.

19 лютого 1907 р. було вбито Уфимського губерньського тюремного інспектора Г. С. Колбе, якому було 38 років. Протягом 1906 р. він неодноразово отримував погрози та був убитий через суворе дотримання вимог закону щодо утримання арештантів. Г. С. Колбе був прихильником конституції, в молоді роки навіть заарештовувався за участь в студентському зібранні.

28 травня 1907 р. було вбито начальника Нерченської каторги Ілію Івановича Метуса. 11 квітня 1907 р. загинув начальник Одеської в'язниці Іван Андрійович Шафарук, а 15 червня 1907 р. – наглядач Красноярського тюремного замку

Смирнов. 13 серпня 1907 р. вбито начальника Санкт-Петербурзької одиночної в'язниці Анатолія Андрійовича Іванова. 26 липня 1907 р. загинув наглядач Тобольської каторжної в'язниці А. Г. Богоявленський. 28 серпня 1907 р. у Пскові був убитий начальник Алгачинської в'язниці С. О. Бородулін [7, с. 561].

Гостре політичне протистояння в державі часто проявлялося у формі терористичних актів проти представників вищих органів державного управління. Звичайно, чини тюремного відомства перебували на передній лінії цього протистояння. Надзвичайно широкий розголос мало вбивство начальника Головного тюремного управління О. М. Максимовського [8].

Описуючи обстановку в тюремних закладах Харківщини начальник Харківського виправного арештантського відділення С. Фельдман писав: «В последнее время тюремная жизнь стала обогащаться выходящими из ряда событиями с проявлением систематического упадка дисциплины в среде заключенных и постоянным стремлением последних к открытому неповиновению чинам администрации и страже, бунтам, непременно сопровождавшимся истреблением казенного имущества, насилием, поражениями или даже убийствами тюремных служащих» [11, арк. 12].

10 червня 1907 р. відбулась масова втеча арештантів із Харківської губернської в'язниці. Втекло 32 арештанти різного розряду. Події відбувались наступним чином. Близько 8 години ранку наглядач Василь Петренко, який чергував біля воріт в'язниці, відкрив їх щоб пропустити всередину велику корзину з хлібом. У цей час на підвір'ї знаходились на прогулянці близько 70 підслідчих арештантів, переважно молоді особи віком 20-30 років, які були звинувачені у крадіжках, розбійних нападах та грабунках. Арештанти з криком «ура» кинулись до воріт, відштовхнули В. Петренка та наглядачів Г. Кукуліна і Г. Олейникова і вибігли назовні. Відразу була піднята тривога, частина втікачів була затримана неподалік в'язниці, але 32 арештанти зникли [12, арк. 4].

Протягом найближчих двох днів більшість з них була затримана на вокзалі, у власних будинках чи у рідних. Зважаючи на військовий стан оголошений у місті, справу про масову втечу арештантів було передано до Київського військового суду.

Під час слідства було виявлено, що серед втікачів була група організаторів втечі, якою і було сплановано втечу. Готуючись до реалізації свого плану частина арештантів одягли під арештантський одяг свої власні сорочки. Після виходу з в'язниці вони швидко зняли тюремний одяг та змішались з простими городянами, яких було досить багато на вулицях. Більшість інших втікачів визнаючи себе винними у втечі заперечували попередню підготовку. Серед причин, що підштовхнули їх до втечі арештанти називали: «по легкомыслию», «скучно сидеть в тюрьме», «по примеру других», «все это вышло как-бы в шутку», «так в голову вошло», «глядя на других» [12, арк. 6].

11 вересня 1907 р. у м. Куп'янськ відбулись заворушення в'язнів, під час яких загинуло декілька чоловік. Куп'янська в'язниця – досить значна триповерхова будівля, оточена кам'яною огорожею висотою у дві сажени. У першому, напівпідвальному поверсі, знаходились: тюремна контора, казарми наглядачів, кімната старшого наглядача, кухня, пекарня, різні комори. На другому поверсі

знаходились камери для підслідчих арештантів та жіноче відділення. На третьому – камери для в'язнів, лікарня та тюремна церква. На момент заворушень у в'язниці утримувались 146 арештантів. Тюремний нагляд здійснювали 12 штатних наглядачів, з яких 5 на момент початку заворушень знаходились на постах: один біля воріт, двоє біля будівлі та ще двоє чергували на другому та третьому поверсі. Зовнішню охорону в'язниці здійснювали двоє поліцейських чинів [13, арк. 61].

Приблизно о 9 годині ранку шість підслідчих арештантів, що підозрювались у збройних нападах, постукавши у двері камери стали просити наглядача Курило вивести їх до туалету. Коли Курило випустив їх у коридор, вони напали на нього і швидко вбили. Під час боротьби наглядач встиг одного разу вистрілити, але постріл не почув інші наглядачі.

Арештанти відкрили інші камери другого поверху де знаходились їх спільники. Виникла група з 15-17 арештантів, які вирішили зі зброєю в руках намагались втекти. П'ятеро арештантів піднялись на другий поверх, де вбили наглядача Афанасьєва та покинули його тіло серед коридору. Захопивши зброю вбитих наглядачів вони вийшли на подвір'я де напали на наглядача Єпищенко, який охороняв ворота.

В цей час старший наглядач Тур, який знаходився разом з групою арештантів, за межами в'язниці, поряд з воротами, почув галас. Він залишив арештантів під наглядом поліцейського чиновника, який охороняв в'язницю зовні та поспішив на допомогу. Оскільки ворота були зачинені, Тур почав голосно стукати. Арештанти, які душили Єпищенко залишили його та розбіглись по подвір'ю. Наглядач Єпищенко відкрив ворота, впустив Тура, потім закрив ворота та розповів йому про події [9, с. 641].

Не знаючи про долю товарищів, які знаходились в корпусі в'язниці, наглядач Єпищенко побіг їм на допомогу. Але в приміщенні на нього напали та швидко вбили дерев'яними палицями. Також, майже відразу, було вбито старшого наглядача Тура. Потім арештанти згадали про наглядачів, які знаходились за будівлею тюремного корпусу і там спостерігали за прогулянкою в'язнів. Наглядачі Чебіток та Глушков, які погано володіли зброєю, не змогли захистити себе і також були вбиті.

Злочинцям, скоріше за все, вдалося б втекти якби не випадковість. По вулиці проходили кілька жінок, які у відкриті двері побачили як арештанти вбивають наглядача. Вони стали кричати та повідомили чинів місцевої конвойної команди, які швидко оточили в'язницю.

Побачивши, що втеча неможлива, арештанти почали стріляти в чинів конвойної команди. У їх розпорядженні були 5 револьверів та 60 патронів, а також 3 шаблі. Запас набоїв, які зберігались окремо арештанти не знайшли. Між арештантами та чинами конвойної команди почалась перестрілка, під час якої було вбито 2 арештантів та легко поранено одного з конвоїрів. П'ятеро найбільш активних учасників нападу забарикадувались на третьому поверсі та почали палити документи, що там зберігались.

Оскільки ворота були зачинені з середини тюремний наглядач Зубко переліз через огорожу та збив молотом замок. Йому допомагав наглядач Степанов, який в цей час стріляв по вікнах в'язниці, відволікаючи злочинців. Через ворота увійшли

чини конвойної команди та військово підкріплення, які прибули зі станції Куп'янськ-Вузловий. При цьому було вбито ще одного арештанта. Після проведення обшуків, усі арештанти були переведені до земського арештного будинку. Нікому з арештантів втекти не вдалось [6].

В цей час вогонь охопив весь третій поверх в'язниці. Оскільки місцева пожежна команда мала погане спорядження погасити полум'я не вдалось. У вогні загинули 5 арештантів, найбільш активних учасників нападу. Будівля в'язниці згоріла вщент. Цілими залишилися лише стіни та підвальні приміщення. У тюремній конторі було знищено частину арештантських книг, різноманітна тюремна документація.

Убиті тюремні наглядачі були страшенно понівечені. Більшість з них давно служили у в'язниці, окрім одного, який лише 1 вересня 1907 р. вступив на службу. Усі мали сім'ї, а наглядач Курило мав 8 дітей. 13 вересня 1907 р. при значній кількості присутніх відбулось поховання усіх вбитих наглядачів [9, с. 641].

Висновки дослідження. Таким чином, розгляд найбільш резонансних подій, що відбулися у в'язницях Харківщини протягом 1905-1907 рр. дозволяє зробити декілька висновків: за цей період у в'язницях держави накопичилася значна кількість арештантів засуджених до тривалих строків ув'язнення за участь у революційних подіях та звичайних кримінальних злочинців. Нерідко серед в'язнів формувались групи організаторів, які готові були заради свободи до найрадикальніших дій, навіть до вбивств. Вказані події стали можливими через досить низьку готовність чинів тюремної сторожі до протидії з боку арештантів.

Зазначимо, що спроби втеч, що відбулися у в'язницях Харківщини стали у подальшому предметом детального розгляду чинів тюремного відомства та не приховувалися від населення.

Список літератури: 1. *Неалов О. П.* Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Неалов Олександр Павлович. – Х., 2003. – 197 с. 2. *Россіхін В. В.* Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / В. В. Россіхін. – Х., 2005. – 20 с. 3. *Григорьев О. М.* Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст. : історико – правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / О. М. Григорьев. – К., 2007. – 21 с. 4. *Ягунов Д. В.* Державне управління пенітенціарною системою України : історія, сучасність, перспективи / Д. В. Ягунов. – Одеса : ОРІДУ, 2005. – 251 с. 5. *Мачулин Л. И.* История тюремного Харькова (1668–1917 гг.) / Л. И. Мачулин. – Х. : Мачулин, 2005. – 208 с. 6. Розгром тюрми в Купянске // Харьковские губернские ведомости. – 1907. – 22 сентября. 7. События и происшествия в тюрьмах России // Тюремный вестник. – 1907. – № 6. – С. 561. 8. Убийство А. М. Максимовского // Тюремный вестник. – 1907. – № 9. – С. 673. 9. Погром в Купянской тюрьме // Тюремный вестник. – 1907 – № 8 – С. 641. 10. Из життя Харківських політичних тюрем (1878 – 1916 гг.). – 3б. док. – Х.: Вид. Всеукраїнської ради політкаторжан, 1934. – 137 с. 11. Державний архів Харківської області (Далі Держархів Харківської області), ф. 4, оп. 131, спр. 995. 12. Держархів Харківської області, ф. 4, оп. 131, спр. 999. 13. Держархів Харківської області, ф. 23, оп. 14, спр. 61.

Надійшла до редколегії 11.11.2013 р.

УДК 94(477.54) «1905\1907»: [343.812:323.269.3]

Заворушення у Харківських в'язницях під час російської революції 1905-1907 рр. / Р. І. Кравченко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. - № 61 (1034). – С. 60-65. Бібліогр.: 13 назв.

Стаття посвячена изучению малоизвестных страниц истории Слобожанщины: волнениям арестантов в тюрьмах Харьковской губернии во время российской революции 1905 – 1907 годов. На фоне обострения социально-политической обстановки в государстве в целом, рассмотрены конкретные причины и обстоятельства волнений и попыток побегов.

Ключевые слова: Тюрьмы, арестанты, волнения, убийства, побеги

Article examines the little-known stories Slobozhanshchina: unrest detainees in prisons in Kharkov province during the Russian Revolution of 1905 - 1907 years. Against the backdrop of worsening socio-political situation in the country as a whole, considered the specific causes and circumstances of riots and escapes.

Keywords: prison, prisoners, riots, murder, escape.